

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH FROM TSAR NICHOLAS II TO THE BOLSHEVIK REGIME

Claudiu Cotan

Senior Lecturer, PhD., „Ovidius” University of Constanța

Abstract: The success of the Bolshevik revolution was due not only to the deep crisis that was prevailing in the Russian society, to the many defeats the tsarist Army suffered, but also to the turmoil the Orthodox Church had been passing through for several decades. A breach had been felt inside the Church between episcopate and the clergy of the parishes, as well as between clergy and the ordinary faithful. Many Russian intellectuals passed through a true crisis of religious identity, having been attracted by atheism and Marxism. Can we blame the Orthodox Church for the success of communism in Russia? I try to explain in this study the lack of reaction of the Orthodox Church when faced with the spreading of the communist ideology in the Russian society and Army.

Keyword: church, revolution, army, Bolshevism, crisis, atheism

După reforma religioasă impusă de țarul Petru cel Mare, Biserica Ortodoxă a intrat într-o perioadă de continuă marginalizare în societatea rusă. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea majoritatea populației avea acces doar la sistemul de învățământul al Bisericii Ortodoxe influențat de latinismul Contrareformeii promovată de iezuiți și însușită de mulți preoți ucrainieni. În secolul următor s-a dezvoltat treptat un învățământul laic mult mai modern și menit să răspundă mai bine noilor cerințe ale societății. S-a cultivat treptat o ruptură între învățământul confesional și cel laic. Rusia era singura țară europeană în care universitățile nu aveau facultăți de teologie. Între elita culturală și clerul ortodox s-a instaurat treptat o ruptură care s-a adâncit permanent. Seminarile teologice care ofereau o educație mai bună au fost într-o permanentă criză din cauza lipsei fondurilor, a clădirilor adecvate, a manualelor și bibliotecilor. Cu toate reformele întreprinse pentru îmbunătățirea situației învățământului confesional s-a păstrat un decalaj cultural clar între preoți și credincioșii care s-au îndreptat spre învățământul laic modern, unde au dobândit o educație mult mai bună. Acest fenomen a fost vizibil în momentul în care mitropolitul Filaret a propus traducerea Bibliei în limba rusă modernă, acțiune criticată dur de mitropolitul Serafim de Sankt-Petersburg, care vedea în acest gest provocarea unei emancipări a credincioșilor, care ar fi interpretat textele scripturistice după mintea lor. Biblia a fost publicată în limba rusă în 1876, după ce mai întâi apăruse în traducere *Capitalul* lui Marx. Traducerea Bibliei a fost primită cu multă bucurie de credincioși și editată în peste un milion de exemplare¹.

Situația religioasă era tot mai complicată odată cu apariția sectelor religioase și cu intensificarea activității staroverilor care au ajuns să fie tot mult apreciați de ortodocși care îi vedeau ca adevărații păstrători ai credinței. Sihăstria Optina, cu renumiții săi duhovnici educați în tradiția starețului Paisie Velicikovski de la Mănăstirea Neamț, a fost cercetată de marii intelectuali

¹ Geoffrey Hosking, *Rusia popor și imperiu 1552-1917*, trad. de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Edit. Polirom, Iași, 2001, pp. 168-170.

ruși și de scriitorii Gogol, Dostoievski și chiar de Lev Tolstoi, care în ultima sa criză spirituală din 1910 a murit în drum spre duhovnicul Ambrozie. Tolstoi își formase un sistem teologie propriu bazat pe exegeza Evangheliei așa cum o înțelese el, mergând până la negarea miracolului și dumnezeirii lui Hristos, fugind de practica și teologia oficială a Bisericii pe care ajunsese să le deteste. Dostoievski era în schimb îmbibat de un creștinism hristocentric, profetînd în scrierile sale violențele din timpul viitoarelor revoluții rusești.

În universitățile din Rusia circulau idei antireligioase și antibisericești care afectau Biserica Ortodoxă percepută ca unealtă docilă a statului, pe care mulți intelectuali care și-au pierdut credința au abandonat-o. În momentul canonizării Sfântului Serafim de Sarov, din 1903, organizată în grabă de familia țaristă fără a cere aprobarea Sfântului Sinod, s-a observat prăpastia care separa aristocrația de masa credincioșilor, discrepanțele profunde care afectau societatea rusă.

Înainte de anul 1905, credința ortodoxă era religia oficială, celelalte religii fiind admise pentru minoritățile etnice. În școlile de stat, religia ortodoxă se constituia în disciplină de studiu pentru toți copiii ortodocși și pentru toți copiii proveniți din familiile mixte, în care unul dintre părinți era ortodox. Totuși, autonomia Bisericii față de stat a crescut, dar în același timp a ajuns la izolare și la slăbirea legăturilor sale cu masa credincioșilor. Situația din Rusia era bine ilustrată într-o scrisoare pe care Lev Tolstoi a adresat-o țarului Nicolae în 1902, prevestind revoluția ce se apropia. Războiul ruso-japonez din 1904-1905, soldat cu înfrângerea armatelor țariste, numeroasele greve muncitorești și răscoalele țăranilor au zguduit societatea rusă. De altfel, frământările din Rusia au continuat până la izbucnirea războiului care a prăbușit marelui imperiu țarist și a oferit victoria revoluției bolșevice din 1917.

Revolta din 22 ianuarie 1905, cunoscută sub denumirea de *Duminica Sângeroasă*, l-a avut în fruntea ei pe preotul ortodox G. A. Gapon (1870-1906), conducătorul marșului muncitorilor din Sankt-Petersburg, care se îndrepta spre Palatul de Iarnă pentru a cere țarului un trai mai bun. Intervenția sângeroasă a Armatei a adus grave prejudicii imaginii țarului care până atunci fusese perceput de oamenii simpli ca fiind un protector al săracilor și al unității Rusiei. Bolșevicii nu au avut niciun rol în timpul acestor evenimente, pe care însă le-au folosit în ulterioara lor propagandă². Aceste mișcări sociale au obligat autoritățile țariste să accepte o serie de schimbări politice și să promoveze și unele transformări în sfera vieții religioase. La 17 aprilie 1905, țarul Nicolae al II-lea a acceptat *Actul de toleranță* prin care s-a acordat libertate religioasă tuturor cetățenilor Rusiei, chiar și dreptul ortodocșilor de a trece la orice confesiune, cu toate că nu a existat o legislație pentru aplicarea acestui document. Biserica Ortodoxă Rusă, dominată de un centralism excesiv exercitat de cler cu excluderea aproape totală a laicilor din viața bisericească, a ajuns să fie criticată dreptat de teologi și oamenii de cultură, care o vedeau ca fiind incapabilă să se adapteze dinamicii societății.

În urma memoriilor clerului, dar mai cu seamă datorită criticilor mitropolitului Antonie Vadkovskij al Petersburgului (1846-1912), țarul a aprobat la 27 decembrie 1905, convocarea unui sobor care să promoveze reforme în Biserica Ortodoxă. Discuțiile s-au purtat pe tema înoirii instituțiilor Bisericii la nivel de episcopii, parohii, școli teologice și cler. Problema cea mai dezbătută a fost cea a compoziției viitorului sobor, locul și rolul laicilor și preoților în funcționarea lui³. În cele din urmă s-a ajuns la o soluție de compromis prin care și preoții și laicii aveau drept de vot, dar episcopii beneficiau și de dreptul de veto asupra deciziilor adunării. Principala propunere a soborului a fost restaurarea patriarhatului. Deciziile acestui sobor au fost comunicate

² Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, trad. Emilia Stere, Ed. All, București, 2000, pp. 54-55.

³ Ioan I. Ică jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX”, în *Revista Română de studii teologice și religioase*, I, 1-2, Cluj, 2007, pp. 63-64.

țarului care l-a ratificat în aprilie 1907. Totuși, în 1912 s-a înființat un Comitet consultativ de pregătire a Soboru-lui ale cărei lucrări ce s-au desfășurat în perioada 1912-1916 au fost adunate în cinci volume și publicate.

Corupția care domina societatea rusă afecta și Biserica Ortodoxă, determinând pe unii dintre ortodocși să se îndrepte către rascolnici-staroveri, care de acum au fost recunoscuți ca „vechi credincioși” și acceptați în societate. Mai mult, toleranța religioasă a facilitat unor credinși ortodocși și posibilitatea de a îmbrățișa catolicismul, protestantismul sau chiar de a trece la mahomedanism. Intelectualitatea rusă a ajuns însă să fie dominată de un indiferentism religios și chiar de ateism.

Puterea politică dobândise o influență periculoasă asupra Bisericii. De aceea, atunci când mitropolitul Vladimir de Petrograd i s-a opus lui Rasputin, călugărul care ajunsese să controleze prin mistica sa familia imperială, a fost sancționat de către țar cu transferul la Kiev. Biserica Ortodoxă Rusă a avut foarte mult de suferit în perioada activității oberprocurorului C. P. Pobiedonoșev (1880-1905), când statul rus a ajuns să se amestece cu o deosebită brutalitate în viața bisericească.

Mișcările socialiste din secolul al XIX-lea erau neînsemnate, dar cooptau atenția unora dintre preoții ortodocși, care le considerau benefice societății rusești și chiar binecuvântau astfel de manifestații. Unii dintre ierarhi, precum episcopul Ambrozie de Kiev, s-au opus mișcărilor socialiste pe care le considerau adevărate pericole pentru Biserică. Ideile socialiste și-au găsit rezonanță și în gândirea unor teologi. Chiar Bulgakov susținea că adevărul creștinism duce imperios la socialism. Apare în vremea acestor frământări politice conceptul de *socialism creștin*, tip de socialism pe care încearcă să-l fundamenteze Partidul Social Creștin, înființat la Moscova în 1906. La congresul înființării acestui partid au participat 45 de persoane, dintre care opt erau preoți ortodocși. Acest partid a reușit să activeze mai mulți ani și să supraviețuiască și în primii ani de după 1917⁴. Literatura socialistă s-a răspândit în aproape toate statele europene. Unii teologi au încercat fundamentarea ideologiei socialismului pe autoritatea Evangheliei și chiar și-au gândit înlocuirii creștinismului cu socialismul ca noua religie. Ca urmare a unor asemenea atitudini, un Congres ortodox pentru misiune creștină ținut la Kiev în 1908 a hotărât luarea unor măsuri împotriva socialismului.

În noua situație Sfântul Sinod a intervenit pe lângă țar și a cerut reînființarea patriarhatului, dar s-a lovit de refuzul țarului Nicolae al II-lea, care îl percepea pe viitorul cap al Bisericii Ortodoxe ca fiindu-i concurent și chiar rival. Conștient de schimbările produse în societatea rusă, Sinodul a acceptat înființarea în fiecare parohie a unui „consiliu bisericesc-parohial”, din care făceau parte 12 laici conduși de preotul paroh. În seminariile teologice s-au introdus spre studiu limbile populațiilor locale, dar și un număr mai mare de discipline laice. Cu toate acestea, structura conservatoare a statului țarist, dar și cea a Bisericii Ortodoxe, au blocat reformele. Drept urmare, în 1906, Consiliul de Miniștri a interzis funcționarilor publici, deci și clerului ortodox, de a face parte din partidele politice sau din asociații cu caracter politic. Treptat s-au luat măsuri pentru împiedicarea trecerii ortodocșilor la alte culte, iar ideea convocării unui „Sobor” care să discute problemele bisericești nu s-a mai concretizat.

Mai mulți episcopi și preoți au făcut parte din cele „patru Dume imperiale”, unii fiind foarte activi votând o serie de legi retrograde ce urmăreau reintroducerea vechiului regim absolutist. În Biserica Ortodoxă puterea episcopilor era totalitară, hotărând soarta preoților care cereau adoptarea unor reforme. Preoții adepți ai reformelor bisericești au fost înlăturați sau mutați în alte parohii de unde au fost caterisiți mai târziu. Oberprocurorul N. P. Raev, cel chemat să vegheze la

⁴ Stanciu P. Cristian, *Biserica față de propaganda socialistă*, București, 1921, p. 25.

aplicarea reformelor bisericești, era lipsit de inițiativă, iar Sinodul a ajuns să fie controlat de arhiepiscopul Arsenie Stadnițki și de protopopul Șavelski în interesul lor și al celor apropiați.

Izbucnirea războiului a obligat Rusia să-și se mobilizeze Armata în sprijinul Serbiei atacată de Austro-Ungaria. Statele ortodoxe au intrat în război de partea Antantei, cu excepția Bulgariei, atrasă în sfera politicii Puterilor Centrale. Situația Rusiei în timpul Primului Război Mondial a fost agravată de erorile guvernării autocrate. Țarul Nicolae al II-lea a preluat conducerea unei armate ai cărei ofițeri erau avansați în posturile de comandă pe baza originii nobiliare și nu a cunoștințelor tactice și militare. La Petersburg, treburile imperiului erau în grija împărătesei Alexandra, aflată sub influența lui Rasputin, fapt care a afectat imaginea familiei imperiale. În decembrie 1916, un grup de nobili l-au asasinat pe Rasputin în speranța că Romanovii vor aduce schimbări în modul de conducere al unui popor tot mai neîncrezător în sistemul politic țarist. În martie 1917 revoluția a înlocuit autocrația țaristă cu o guvernare care a avut o slabă adeziune din partea populației. La rândul său, în dorința de a elimina Rusia de pe frontul din est, Germania a susținut propaganda bolșevică și l-a ajutat Lenin, aflat în exil, să revină în Rusia. Acțiunea serviciilor secrete germane a contribuit major la prăbușirea Imperiului țarist. Continuarea războiului cu mari pierderi, dar mai ales propaganda bolșevică răspândită printre soldați, a declanșat o nouă revoluție în toamna anului 1917. Victoria bolșevicilor a schimbat și politica Rusiei față de război. Bolșevicii promisese să înceteze războiului, iar în toamna anului 1917 au început demersurile pentru încheierea armistițiului. Semnarea, la 3 martie 1918, a Tratatului de la Brest-Litovsk a însemnat pentru Rusia o înfrângere dureroasă.

În perioada anilor 1915-1918, Biserica Ortodoxă Rusă s-a preocupat de reglementarea vieții sale interne afectată de dezastrelor produse de război. Revoluția din martie 1917 a înlăturat regimului țarist, dar totodată a eliberat Biserica Ortodoxă de sub controlul statului. Pentru întărirea autonomiei bisericești s-au întrunit adunări compuse din clerici și laici în toate marile orașe, cu dorința de a adopta reforme care să dinamizeze viața duhovnicească a credincioșilor⁵. Soborul Bisericii Rusiei s-a întrunit în 15/28 august 1917, fiind alcătuit din 564 de membrii, clerici și mireni. Problemele discutate în acest sobor au fost numeroase, iar pentru eficientizarea discuțiilor s-au constituit 22 de comisii. Hotărârea cea mai importantă a fost restabilirea patriarhatului și acceptarea unei noi constituții bisericești, alcătuită pe principii democratice, cu participarea laicilor în administrația bisericească. Cuvântările pline de elan ale unor mari teologi precum arhimandritul Ilarion Troițki sau Serghei Bulgakov, care s-au pronunțat în favoarea reînființării patriarhatului i-au determinat pe membrii Soborului să treacă la alegerea primului patriarh de după Petru cel Mare. Într-o atmosferă de teroare răspândită de Revoluția bolșevică a avut loc ceremonia de întronizare a patriarhului Tihon (1865-1925) în biserica Uspenski din Kremlin⁶. Episcopii adunați în Sobor au adresat o scrisoare soldaților ruși pe care i-au chemat să lupte pentru țară și împotriva celor care și-au trădat poporul și cereau încetarea războiului: *Înlăuntrul țăriii dărăpănare, pe front trădare. Întregi regimente abătute de tâlcuirile viclene ale trădătorilor și spionilor și amăgite de răutatea dușmanului părăsesc pozițiile, aruncă armele, trădează pe tovarăși, predau orașe, dăruiesc inamicului pradă colosală și făuresc rușinoase silinicii asupra locuitorilor pașnici. Între soldați sunt mulți care râd de lege, își bat joc de bravură, omoară pe conducători, se înfrățesc cu inimicii și, în același timp, împușcă în spate pe eroii care merg la luptă. Lucru ne mai auzit în Rusia, dar care acum se petrece: armatele noastre care*

⁵ Ioan I. Ică jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX”, în INTER, *Revistă română de studii teologice și religioase*, anul I, nr. 1-2, Cluj-Napoca-Sibiu, Craiova-București-Chișinău, 2007, pp. 66-67.

⁶ Alexander Schmemmann, „Patriarch Tikhon 1865-1925”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 19, number 1- 1975, p. 3-6.

uimeau lumea cu vitejia lor, actualmente sunt jucărie pentru inamic și groază pentru rezervele noastre. Spionii nemți și năimiții și trădătorii noștri au răpit din armată spiritul și inima. ... Dușmanul e la ușă. El se cațără de criptele sfinte de la Kiev și de capitala de la nord. Rusia cea mare e la malul pieirei. Patria vă cheamă: Salvați-o! Uitați certele și socotelele de partide, iertați ofensele ca frați, ca fii ai aceleași mame, întindeți-vă unul altuia mâinile iertătoare. Contopiți-vă într-o singură familie, prin dragostea puternică către Patrie, gata la orice jertfă spre mântuirea ei întru numele lui Hristos. Către Dumnezeu, la rugăciune, la pocăință, la muncă, la dragoste frățească și iertare, toți jertfă⁷. În acest timp revoluția bolșevică zguduia întreaga Rusie, iar acțiunile comuniștilor făceau numeroase victime în marile orașe rusești⁸.

Autoritățile bolșevice care au preluat puterea politică au decretat libertatea religioasă pentru toate religiile de pe teritoriile rusești. Totodată, a fost oferită și libertate mișcărilor anticlericale care atacau fără nici o considerație Biserica Ortodoxă. Bisericii i s-a luat dreptul de proprietate, locașurile bisericești au ajuns în proprietatea comunităților locale, a fost eliminat învățământul religios din școlile de stat, icoanele au fost scoase din instituțiile statului, sfintele moaște au fost transportate la muzee, școlile teologice au fost închise, iar predica interzisă⁹. S-a trecut la confiscarea averilor bisericești, care au devenit proprietatea poporului.

Congresul General al Sovietelor din 10 iulie 1918 a provocat Bisericii numeroase probleme, iar Constituția adoptată preciza că preoții și călugării nu mai erau socotiți membri ai comunității. Clericilor li s-a interzis dreptul de a alege și de a fi aleși în soviete sau de a fi profesori în școlile de stat. Nimeni nu putea invoca principiile religioase pentru a refuza îndeplinirea îndatoririlor cetățenești. *Decretul de despărțire a Bisericii de Stat* din 20 ianuarie/2 februarie 1918, stabilea și viitoarea organizare a Bisericii. Actele de stare civilă treceau în seama statului, iar Bisericii i se interzicea exercitarea oricărui rol în societatea rusesască.

Amenințarea bolșevismului și schimbările politice ce se anunțau nu au fost percepute de preoții ortodocși din parohii sau de preoții militari din Armata țaristă intrată într-un proces rapid de bolșevizare. În Rusia țaristă clerul militar ortodox s-a bucurat de o bună organizare prin implicarea protopopului Gheorghii Șavelski, președintele congresului clerului militar ținut iunie 1914, la Sankt-Petersburg. În cadrul acestei importante întruniri s-au discutat problemele pe care capelanii ortodocși le întâmpinau în activitatea lor și au stabilit o listă cu îndatoririle ce le reveneau în timp de război. În Armata și Marina țaristă se găseau peste 5000 de capelani. De la declanșarea războiului, Biserica Ortodoxă Rusă a avut un rol activ în sprijinirea Armatei țariste. La 20 iulie 1914, Sfântul Sinod a făcut apel ca mănăstirile, bisericile și credincioșii să vină în ajutorul celor răniți și să înființeze spitale militare. În aceeași zi, episcopii ortodocși au cerut ca în parohii să fie organizate acțiuni pentru ajutorarea familiilor celor trimiși pe front. În august 1914 au apărut primele infirmerii militare înființate cu fonduri donate de Sfântul Sinod, de școlile teologice și de mănăstiri. În timpul războiului au fost decorați 1072 de preoți, 30 au decedat, 400 au fost răniți, iar peste 100 au fost luați prizonieri, slujind apoi în diferite lagăre de prizonieri din Austria și Germania.

În decembrie 1916, protopopul Gheorghii Șavelski a prezentat un memorandum în care a cerut impunerea unor măsuri speciale pentru întărirea spirituală a soldaților, în special a celor din rezerva Armatei. La începutul anului 1917 acesta a organizat un congres al preoților militari cu scopul îmbunătățirii activității acestora devenită tot mai dificilă. Revoluția bolșevică a demonstrat însă slaba legătură dintre soldați și capelanii ortodocși. Ideologia comunistă a subminat activitatea

⁷ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Dosarul nr. 81/Războiul 1916-1918, vol. VII.

⁸ Alexander Schmemmann, „Patriarch Tikhon 1865-1925”, pp. 6.

⁹ A. Kury, „Situția actuală a Bisericilor Ortodoxe de Răsărit”, trad. de N. Terchilă, în *Revista teologică*, nr.10-11, 1925, p. 333.

preoților militari și a distrus spiritul combativ al Armatei țariste, fără ca preoții militari să observe gravitatea acestui fenomen și să ia măsurile cuvenite¹⁰.

Suferințele la care au fost supuși clericii ruși în timpul revoluției bolșevice au devenit tot mai brutale și mulți episcopi și preoți au căzut victime terorii. În fața acestei situații s-a ridicat cu hotărâre patriarhul Tihon, care la 25 octombrie 1918, a publicat un protest împotriva atrocităților săvârșite de boșevici împotriva clerului ortodox. Acest document constituie un adevărat rechizitoriu la adresa guvernării brutale bolșevice.

În urma Păcii de la Brest-Litovsk, Rusia a fost nevoită să accepte condițiile impuse, pierzând din teritoriul său Ucraina și Țările Baltice. Această pace pune în pericol frontul de vest, unde Franța și Marea Britanie duceau un război foarte greu. Ieșirea Rusiei din război însemna și imposibilitatea României de a mai continua lupta. Franța, Marea Britanie și Japonia au susținut militar și financiar pe partizanii țarismului în dorința de a distruge sovietele și de a redeschide frontul din est. Unități militare englezești au debarcat la Arhanghelsk și Murmansk, la Vladivostock au sosit regimente japoneze, iar un corp expediționar francez a debarcat la Odessa și în Transcaucazia. Armata Roșie, organizată de Troțki, a reușit să înfrângă treptat aceste trupe. Cu toate reușitele militare obținute în luptele cu bolșevicii, soldații amiralului țarist Kolceak au fost înfrânți, iar Judenici a fost obligat să se retragă în Estonia, iar Wrangel în Turcia. S-au retras din fața ofensivei comuniste și cei 2000 de preoți din trupele lui Kolceak, cei 1000 de preoți din unitățile militare conduse de Denikin și alți 500 de clerici din preajma lui Vranghel. După înfrângere, mulți dintre aceștia au emigrat¹¹. Astfel, pentru prima dată în Europa s-a format un stat comunist care vedea în credința religioasă un dușman al propriei ideologii atee.

Starea sufletească a soldaților ruși, afectați puternic de propaganda bolșevică a fost evidențiată și într-o serie de rapoarte ale preoților militari. În Rusia, majoritatea ortodocșii participau la slujbele religioase, iar Biserica Ortodoxă Rusă i-a încurajat să participe la război alături de țar. Dar, odată cu rapida creșterea a atașamentului față de persoana țarului, au apărut și manifestările anti-războinice. Deznădăjduiți de anii de război, soldații ruși au fost convertiți ușor de ideologia bolșevică și de ideea încetării războiului. Astfel, au fost recrutați cu ușurință de Armata Roșie, mai cu seamă că majoritatea soldaților ruși proveneau din rândul țăranilor, clasă socială încă oprimată.

Abdicarea țarului Nicolae al II-lea a accelerat mișcarea de independență din Ucraina, unde a luat ființă Rada ucraineană, care a proclamat autonomia. La Kiev vocile unor clerici ucrainieni cereau ca Biserica Ortodoxă Ucrainiană să se separe de Moscova. În octombrie 1917 a luat ființă Rada bisericească alcătuită din clerici și mireni ucrainieni. Mitropolitul Vladimir de Kiev se găsea în acea perioadă la Moscova unde, din luna august, erau deschise lucrările Marelui Sobor. În timpul acestui Sobor a fost discutată și situația Bisericii Ortodoxe din Ucraina, unde urma să fie trimisă o delegație a Sfântului Sinod care să discute cu Rada ucrainiană. Rada bisericească a hotărât susținerea autocefaliei, dar un sinod întrunit în ianuarie 1918, la care au participat și reprezentanții Patriarhiei Moscovei, sub președenția mitropolitului Vladimir, a hotărât păstrarea legăturilor bisericești cu Patriarhia Moscovei și acceptarea traducerii în limba ucraineană a textelor liturgice. Situația din Ucraina s-a complicat când forțele militare bolșevice au reușit să preia conducerea în Kiev, unde la 26 ianuarie 1918, l-au împușcat pe mitropolitul Vladimir. O întrunire a aceluiași sinod din iunie 1918 a proclamat autonomia Bisericii Ortodoxe din Ucraina. În fruntea Radei ucrainene a ajuns Pavel Skoropaski, înlocuit apoi cu Simeon Petliura, care i-a susținut pe

¹⁰ Mihail Vitalievici Șkarovscki, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX”, în *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, coord. Christine Chaillot, Edit. Humanitas, București, 2011, pp. 386-400.

¹¹ Mihai Vitalievici Șkarovski, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul al XX-lea”, p. 407.

autocefaliști. După cucerirea Kievului de către armatele bolșevice au plecat în exil o serie de ierarhi și preoți ortodocși. Din Rusia au emigrat și majoritatea teologi care au revitalizat gândirea teologică din Occident.

La 20 noiembrie 1920, patriarhul Tihon a emis o *Enciclică* prin care se permitea grupurilor de eparhii locale să formeze împreună autocefalii în cazul în care contactul cu Patriarhia devenea imposibil. Un astfel de organism a fost *Administrația temporară bisericească pentru sudul Rusiei*, formată din soborul inter-provincial de la Stavropol din mai 1919 și asistat de toți foștii deputați locali. Retragera lui Wrangel a determinat și emigrarea ierarhilor ruși la Constantinopol, iar din capitala Turciei la Karlovitz în Serbia, unde în 1921 au fost primiți de patriarhul Dimitrie al Bisericii Ortodoxe Sârbe. În anul următor, administrația bisericească din Karlovitz, s-a denumit *Sinodul episcopal al Bisericii Ortodoxe Ruse din străinătate*.

Un capitol important în istoria Bisericii Ortodoxe Ruse îl ocupă activitatea ortodocșilor ruși din emigrație. Biserica Ortodoxă Rusă de la Karlovitz era alcătuită în special din acei membri ai clerului care serviseră direct în Armata rușilor albi ca preoți militari sau care își demonstraseră public simpatia pentru regimul țarist. Emigrația rusă îl critica pe patriarhul Tihon pentru refuzul său de a binecuvânta acțiunile militare anti-bolșevice. Mare parte din comportamentul viitor al așa numitului „Sinod de la Karlovitz” poate fi explicat prin această ostilitate a episcopilor față de cei care nu le-au împărtășit aceleași opinii politice și nu au aderat la acțiunile lor antibolșevice. Biserica Ortodoxă Rusă de la Karlovitz era alcătuită în special din acei membri ai clerului care serviseră în calitate de combatanți în *regimentele lui Iisus* sau din admiratori ai țarismului. Printre aceștia se număra episcopul Veniamin, capelanul șef al forțelor Wrangel în Crimeea. Mitropolitul Antonie Khrapovitsky, care obținuse cel mai mare număr de voturi pentru funcția de patriarh la Marele Sobor din 1917, a devenit conducător al „Sinodului de la Karlovitz”. Printre episcopii refugiați se afla și mitropolitul Platon Rozhdestvenski de Odesa, arhiepiscopul Evloghie Georgievsky de Volynia și episcopul Veniamin Fedechenkov, aceștia urmând să joace un rol crucial în activitatea Bisericii Ortodoxe Ruse din emigrație.

Câțiva dintre ierarhii ruși, în refugiul lor către Constantinopol, au trecut și prin Iași, unde au fost primiți de mitropolitul Pimen al Moldovei și Sucevei, care le-a prezentat situația bisericească din Basarabia și relațiile cu Patriarhia Mosovei. Într-un document păstrat în Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei este prezentat acest moment în care s-a încercat și conturarea cauzelor care au dus la victoria comunismului în Rusia: „*A doua zi a sosit din Galați unde fusese refugiat, arhiepiscopul Alexie Dorodnițen (ucrainian) care a fost primit cu aceeași bunăvoință de Î. P. S. Mitropolit al Moldovei ca și ceilalți ierarhi ruși. De aici arhiepiscopul a plecat spre Galați, ca împreună cu ceilalți tovarăși să urmeze călătoria.*”

De notat este o declarație a P. S. Arhiepiscop Alexie, în urma întrebării făcută de Î. P. S. Mitropolit Pimen și anume Î. P. S. Mitropolit Pimen a pus arhiepiscopului această întrebare: cum se explică faptul că poporul rus așa de credincios pravoslavnic, până la bigotism, într-un moment să se schimbe și să devină așa de crud și lipsit de bunățate și blândețe creștinului?

P. S. Arhiepiscop a răspuns: Se vede că educația sufletească a norodului nostru rusesc a fost superficială, căci noi nu ne-am ocupat cu toată stăruința de educația lui, ci am căutat să plăcem mai mult stăpânirii lumești, urmărind bunuri pământești și decorații, iar nu educația creștină. Iată ce vă pot răspunde la întrebarea ce mi-o puneți”¹².

Ideea înființării unei administrații bisericești pentru diaspora rusă a aparținut episcopului Veniamin Fedchemkov. În decembrie 1920 el a condus o delegație la mitropolitul Antonie, pe care l-a rugat să ceară permisiunea Patriarhiei Ecumenice să organizeze o administrație bisericească

¹² Arhiva Sfântului Sinod, Dosar nr. 143/1916-1923, f. 86 f. v.; f. 87 f. v.

pentru diaspora rusească. Patriarhia Ecumenică a răspuns petiției printr-un *Tomos* care aproba organizarea unei *Administrații temporare a Bisericii Ortodoxe Ruse în străinătate* sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Gestul Patriarhiei Ecumenice, fără o eliberare canonică din partea Patriarhiei Moscovei nu era legal din punct de vedere bisericesc, iar patriarhul Tihon în corespondența sa cu Constantinopolul a precizat acest fapt¹³.

În 1921 *Administrația Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei* și-a stabilit sediul la Karlovitz, unitatea ei fiind curând pusă la încercare. Conflictul din 1926 care a dus la divizarea Bisericii din emigrație a fost cauzat de ultimatumul adresat mitropolitului Evloghie și lui Platon de a recunoaște Sinodul de la Karlovitz ca cea mai înaltă autoritate bisericească din emigrație. Aceștia au refuzat argumentând că erau numiți de patriarhul Moscovei, iar Karlovitzul nu avea nici o autoritate asupra lor. În plus ei erau singurii episcopi din emigrație cu numiri canonice valide. În anul următor Sinodul de la Karlovitz a întrerupt comuniunea cu Patriarhia Moscovei, unde mitropolitul Serghie Stragorodsky, locțiitor de patriarh după moartea lui Tihon, a declarat „loialitate” statului bolșevic. La rândul său mitropolitului Evloghie, care încercase să păstreze legătura canonică cu Moscova, în 1927 a hotărât să treacă sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

Sub teroarea comunistă și la presiunea lui Lenin, marii teologi ruși au început să ia drumul exilului. Până în anul 1850 teologia rusă fusese tributară influențelor apusene catolice și protestante diminuate de teologii Macarie Bulgakov, Silvestru de Canev și N. Malinovski. Teologia rusă a devenit originală prin mitropolitul Filaret Drosdov al Moscovei (†1867) și prin marele ascet Teofan Затворник (†1894), editorul *Filocaliei* în limba rusă. Cel mai original teolog rus din secolul al XIX-lea a fost însă Aleksei Homiakov (†1860). Au existat însă clerici și teologi ruși care au îmbrățișat marxismul, iar alții precum Serghei Bulgakov au revenit în Biserică după o intensă activitate marxistă. Unii dintre părinții Renașterii religioase ruse aflați în exil au fost invitați să predea în centrele universitare din Belgrad, Sofia, Praga și Varșovia. Parisul a devenit însă adevăratul centru al teologiei universitare ruse¹⁴. Aici au activat câteva decenii cei mai mari teologi ruși care au realizat unele dintre cunoscutele lucrări teologice care sunt până astăzi opere de referință în teologia răsăriteană. O parte dintre teologii ruși din emigrație, precum Bulgakov, Berdiaev, N. Lossky și George Florovsky au intrat sub jurisdicția mitropolitului Evloghie. Un al treilea grup de parohii rusești din diaspora au rămas sub jurisdicția Patriarhiei Moscovei, printre aceștia fiind teologul Vladimir Lossky¹⁵. O parte dintre teologii ruși din diaspora au format grupul euroasiatic care se opunea occidentalizării teologiei ortodoxe ruse și încurajau o revenire la propriile sale rădăcini, considerând instaurarea comunismului ca fiind un moment benefic acestui proces prin izolarea în care intra Rusia. În volumul teologic *Rusia și latinitatea*, publicat în 1923, teologii euroasiatici considerau convertirea la catolicism ca fiind mai rău mai mare decât a fi ucis în Rusia comunistă. Convertirea aducea moarte sufletului, pe când comuniștii omorau doar trupul¹⁶.

Întrucât metoda de anihilare a religiei prin desființarea totală a bazei sale spirituale și materiale eșuase, Lenin a recurs la o metodă nouă: neutralitatea înțelegătoare față de grupurile religioase minoritare și atacarea directă a Bisericii Ortodoxe. Propaganda sovietică pretindea că atacul guvernului la adresa Bisericii Ortodoxe nu era o persecuție religioasă, ci o luptă împotriva moștenirii reacționare a trecutului țarist. Rezoluțiile politice adoptate de Soborul de la Karlovitz

¹³ Dimitry Pospelovsky, *The Orthodox Church in History of Russia*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1998, p. 221.

¹⁴ Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, trad. de Adela Lungu, Edit. Doxologia, Iași, 2014, p. 88.

¹⁵ Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, pp. 101-103.

¹⁶ Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, p. 124.

care atacau deschis politica antireligioasă dusă de bolșevici, erau folosite de propaganda comunistă care considera diaspora ortodoxă rusă ca susținătoare a țarismului.

Pentru a demonstra că Biserica Ortodoxă era persecutată pentru motive nereligioase, sovieticii aveau nevoie de o altă Biserică Ortodoxă care să fie puternic pro-sovietică. Astfel, liderii bolșevici au hotărât în mai 1921 formarea „Bisericii vii”. Campania înființării acesteia a fost sincronizată cu arestarea patriarhului Tihon sub pretextul că s-ar fi opus campaniei de confiscare a tezaurilor bisericești care urmau să fie folosite pentru a feri populația din zona Volgăi de foamete. De fapt, patriarhul a fost primul care a apelat la ajutorul liderilor religioși din Europa și la cel al propriilor săi clerici și credincioși, în august 1921, pentru ajutorarea celor săraci. La ordinul său s-a creat un fond bisericesc în acest scop, dar guvernul sovietic a ordonat patriarhului să vireze toate donațiile la *Fondul de stat pentru regiunile afectate de foamete* și să închidă fondul bisericesc separat¹⁷. Patriarhul s-a conformat și a apelat la clerici și la credincioși să doneze toate tezaurile Bisericii, cu excepția sfintelor vase folosite direct la Sfânta Liturghie. Din acest moment în presă bolșevică a început o campanie împotriva patriarhului și împotriva Bisericii, preoții fiind învinuiniți de indiferență față de suferința umană.

La Moscova, E. I. Zhilin, membru în mișcarea muncitorească condusă de preotului Gapon, a format în iunie 1917 *Partid Muncitoresc Social Creștin*. Partidul s-a bucurat de patronajul patriarhului Tihon, care l-a numit pe preotul S. Kalinovski în funcția de capelan al acestei formațiuni politice. Un alt proeminent membru al partidului a fost N. D. Kuznețov, profesor de drept canonic și participant deosebit de activ la *Conferințele pre-conciliare* din anii 1906-1917 și în cadrul Soborului de la Moscova. Programul politic socialist al acestui partid era radical, cu excepția faptului că în locul principiului socialist al luptei de clasă, partidul predica armonia socială și se pronunța pentru încheierea războiului civil. În consecință, programul partidului era mai aproape de solidarism decât de marxism. În martie 1919, conducerea partidului a apelat la patriarh pentru a permite partidului să opereze în cadrul Bisericii, pentru a recruta clerici și pentru a distribui literatură politică în biserici. Administrația patriarhală a respins cererea, dar a adăugat că Biserica era favorabilă partidului, întrucât scopurile stabilite promovau „binele Sfintei Biserici Ortodoxe”. Apelând în numele partidului, Zhilkin și Kuznețov au reușit să obțină acordul comisarilor bolșevici pentru a deschide Kremlinul serviciilor religioase din cele trei zile de Paști ale anului 1919. Tot în numele partidului, Kuznețov a prezentat numeroase proteste guvernului sovietic împotriva persecuțiilor și atacurilor la adresa drepturilor credincioșilor. Îngăduința bolșevicilor a luat sfârșit în urma *Memorandumului* alcătuit de acest partid prin care a fost condamnat decretul din 23 ianuarie 1918, care separa Biserica de statul comunist.

În 1922 existau două atitudini în cadrul conducerii Partidului Comunist cu privire la Biserică, cea a lui Lenin și cea a lui Troțki. La început, Lenin a fost de acord cu distrugerea Bisericii dintr-o singură lovitură. Troțki a impus însă viziunea sa asupra controlului Bisericii pe care a hotărât să o divizeze folosindu-se de confiscarea bunurilor bisericești, de sprijinul oferit de cei favorabili confiscării și de persecuțiile lansate împotriva susținătorilor patriarhului Tihon. Conducerea sovietică căuta să-i sprijine activ pe „renovaționiști”, adică pe cei care doreau înființarea unei Biserici paralele, să le dea fonduri și să le creeze facilități pentru publicarea periodicelor și pentru organizarea de congrese și sinoade. În 1922 existau ierarhi și preoți care nu agreau politica patriarhului în privința tezaurilor bisericești, dar respectul lor față de canoane nu le permitea să acționeze împotriva sa. La 6 mai 1922, patriarhul Tihon a fost arestat și acuzat de instigare la vărsare de sânge, tocmai datorită ordinilor sale care reglementau ceea ce bisericile trebuiau să doneze pentru fondul de ajutorare și ce trebuiau să păstreze. Bolșevicii au trecut la

¹⁷ Claudiu Cotan, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Edit. Vasiliana '98, Iași, 2009, pp. 54-55.

formarea „Bisericii vii” ca unitate bisericească administrativă alternativă la Biserica Ortodoxă. Liderii „Bisericii vii” l-au vizitat în temniță pe Tihon în încercarea de a prelua controlul întregii Biserici Ortodoxe Ruse. Aceștia au emis o declarație în sensul că ei ar face parte din grupul provizoriu de guvernare a Bisericii auto-intitulat *Înalta Administrație Bisericească Temporară*. Mitropolitul Agafangel, ca locțiitor de patriarh, a condamnat declarația ca fiind o acțiune fără nici un fel de validitate bisericească. Acest lucru a înfuriat conducerea sovietică, care l-a arestat și l-a exilat în nord-estul arctic.

O atitudine similară față de renașterea a adoptat și mitropolitul Veniamin al Kievului, care l-a excomunicat pe Vvedenski conducătorul „Bisericii vii” și pe toți ceilalți rebeli renașterea din eparhia sa. Totuși arestarea lui Veniamin a fost dificilă datorită disponibilității sale de a coopera în problema confiscării tezaurilor. Mitropolitul a fost arestat, dar a refuzat să retracteze excomunicarea grupului Vvedebkii, chiar și atunci când a fost amenințat cu moartea. Împreună cu el au mai fost arestați și 12 dintre cei mai influenți preoți și laici din oraș. Imediat ce episcopul Aleksei de Petersburg a preluat administrația episcopală, după arestarea mitropolitului, i s-a comunicat de către autoritățile comuniste că Veniamin va fi executat dacă nu va fi ridicată excomunicarea lui Vvedenskii și a colaboratorilor săi. Aleksei a raportat situația Consiliului eparhial, care a hotărât salvarea vieții mitropolitului, drept pentru care a fost ridicată excomunicarea lui Vvedenski. Episcopul Aleksei a descoperit că mitropolitul fusese ucis în noaptea de 12/13 august 1922, nu departe de Leningrad.

În 1917 papa Benedict al XV-lea, ca urmare a căderii țarismului, a fondat la Roma Institutul papal oriental, care avea ca scop principal pregătirea misionarilor care urmau să activeze în Rusia. Activitatea misionară catolică a fost dinamizată de papa Pius al XI-lea, care a emis enciclica *Ecclesiam Dei*, care se adresa în special rușilor chemându-i să devină membrii ai Bisericii Catolice. Pentru aceasta a deschis în 1928, la Roma, o facultate în care urmau să fie pregătiți pe preoții greco-catolici care să activeze în comunitățile ucrainiene din Italia. Mai mult, Vaticanul a sprijinit „Biserica vie”, care a tulburat Biserica Ortodoxă Rusă în anii 1917-1946¹⁸.

BIBLIOGRAPHY

- Arhiva Sfântului Sinod, Dosar nr. 143/1916-1923, f. 86 f. v.; f. 87 f. v.
Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Dosarul nr. 81/Războiul 1916-1918, vol. VII.
Cotan, Claudiu, *O istorie a Bisericilor Ortodoxe Slave*, Edit. Vasiliana '98, Iași, 2009.
Gavrilyuk, L. Paul, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, trad. de Adela Lungu, Edit. Doxologia, Iași, 2014.
Hosking, Geoffrey, *Rusia popor și imperiu 1552-1917*, trad. de Dana Crăciun, Hortensia Pârlog și Maria Teleagă, Edit. Polirom, Iași, 2001.
Küry, A., „Situația actuală a Bisericilor Ortodoxe de Răsărit”, trad. de N. Terchilă, în *Revista teologică*, nr.10-11, 1925.
Lynch, Michael, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, trad. Emilia Stere, Edit. All, București, 2000.

¹⁸ Paul L. Gavrilyuk, *George Florovsky și renașterea religioasă rusească*, p. 127.

Ică, I. Ioan jr., „Perspective comparate asupra reformei Bisericii în Europa secolului XX”, în INTER, *Revistă română de studii teologice și religioase*, anul I, nr. 1-2, Cluj-Napoca-Sibiu, Craiova-București-Chișinău, 2007, pp. 59-87.

Pospelovsky, Dimitry, *The Orthodox Church in History of Russia*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1998.

Schmemmann, Alexander, „Patriarch Tikhon 1865-1925”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 19, number 1- 1975.

Stanciu, P. Cristian, *Biserica față de propaganda socialistă*, București, 1921.

Șkarovski, Mihail Vitalievici, „Biserica Ortodoxă Rusă în secolul XX”, în *Biserica Ortodoxă din Europa de Est în secolul XX*, coord. Christine Chaillot, Edit. Humanitas, București, 2011, pp. 386-400.